

‘ De ruime rechtenopleiding in een evoluerend onderwijslandschap’

Dames en heren,
Beste collega's,
Beste vrienden van de Vlaamse Juristen Vereniging,

Volgens de aloude regelen van de retoriek placht men zijn toespraak te beginnen met een zogenaamde ‘captatio benevolentiae’, een sympathieke verbale geste om de aandacht van de toehoorders aan zich te binden. Jammer genoeg kan ik me deze keer niet aan deze geplogenheid houden want ik zie me genoodzaakt te beginnen met een kritische noot over de titel van dit colloquium ‘ Alle recht is rechtspraktijk’. Dit is niet juist want een ontwikkelde rechtscultuur hangt aan elkaar met uitgewerkte rechtstheorieën, waarbinnen de empirische rechtstof, nl. wetten, reglementen en precedentes worden gekaderd in een geheel van rechtsbeginselen en algemene juridische concepten. Het zijn deze rechtstheorieën die ons toestaan inconsistenties in het recht op te sporen, analogieën te leggen en door te stoten naar ‘de geest van de wet’ doorheen de Mozaïsche betekenis van de letter van de wet. Rechtstheorieën laten ons ook toe de empirische gegevens van het recht kritisch te toetsen. De bekende econoom en rechtsfilosoof Friedrich von Hayek drukt het kernachtig uit door te stellen dat ‘ *wie alleen maar de praktijk kent beperkt zich tot het herhalen van de fouten van zijn voorgangers*’.

Dat alles betekent niet dat de praktijk betekenisloos is voor de rechtswetenschap. Integendeel. Het recht is een wetenschap die gericht is op de oplossing van praktische problemen in de samenleving. Het recht is een toegepaste en geen fundamentele sociale wetenschap. In het recht staan niet zozeer abstracte theorieën over het functioneren van de samenleving in haar geheel centraal, maar de zoektocht naar werkbare en operationaliseerbare regels en instellingen voor de oplossingen van de talloze microconflicten in de samenleving. Recht is gericht op de oplossing van praktische problemen maar doet dit best vanuit samenhangende inzichten over mens en maatschappij, dus vanuit gedegen rechtstheorieën.

Dat ik met deze ‘captatio malevolentiae’ over theorie en praktijk moet beginnen is zeker geen toeval. De spanning tussen theorie en praktijk is immers zo oud als de rechtswetenschap zelf. Ik weet niet in hoeverre de rechtshistorische rook uit uw hoofd is verdwenen, maar degenen onder ons bij wie dat niet geval is zullen zich herinneren dat het juridisch onderwijs aan de universiteiten op het Europese continent weinig of niet op de rechtspraktijk was gericht. Binnen de muren van de universiteit werden het Romeins recht en het canoniek recht bestudeerd, vandaar de benaming Faculteit der Rechten, maar buiten de muren steunde de praktijk grotendeels op de ‘costuymen’ en de talloze reglementen van publieke autoriteiten. Gewapend met hun kennis van een rechtssysteem dat buiten de muren van de universiteit grotendeels dode letter was, hebben de juristen aanzienlijk bijgedragen tot een geleidelijke modernisering van het recht, wat is uitgemond in de codificaties op het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw. Mochten de juristen er toen zijn vanuit gegaan dat alle recht rechtspraktijk is, dan leefden we wellicht nog met de middeleeuwse costuymen. In Engeland zien we trouwens een gelijkaardige situatie. De eerste cursus Engels recht (‘common law’) werd pas met Blackstone op het einde van de achttiende eeuw op het universitair programma gezet, dus een kleine zevenhonderd jaar na het ontstaan van de ‘common law’ traditie.

Gedurende een zevental eeuwen waren universitaire juristen dus dragers van het zogenaamde ‘geleerde recht’, gesteld tegenover het praktisch toegepaste recht.

De negentiende eeuw en ook nog de eerste helft van de twintigste eeuw vormen een periode van een merkwaardige samenhang tussen juridische theorie en praktijk. Dank zij de codificatie waren immers veel theorieën van het ‘geleerde recht’, maar ook van de verlichtingsfilosofie, in wetsartikelen vertaald waardoor de theorieën van vroeger de praktijk rechtstreeks konden aansturen. Achter de tweeduizend tweehonderd eenentachtig artikelen van het burgerlijk wetboek zaten intellectueel coherente rechtstheorieën. Het kwam er voor de jurist op aan deze theorieën goed te vatten ten einde aan de wetsartikelen van de code een gedegen interpretatie te geven. Vele artikelen van de code bestonden bovendien niet uit klaar geprepareerde regeltjes, die men zoals de moderne reglementering moet ‘lezen en slikken’, maar uit wat Engelse juristen noemen ‘standards’, zeer brede begrippen zoals openbare orde en goede trouw, waarbij hersenwerk nodig is om ze op een intellectueel verdedigbare wijze in te vullen.

Zowel in Frankrijk als in Duitsland waren de universitaire juristen gerespecteerde autoriteiten, niet alleen binnen de muren van de universiteiten maar ook daarbuiten in de justitiepaleizen. Ik weet niet of U ze nog kent, de namen van deze indrukwekkende juristen: in Frankrijk bijvoorbeeld Merlin en Demolombe, in Duitsland von Savigny en von Jhering, in ons land François Laurent en Henri Depage.

Dit type van ‘rechtsgeleerde’ met een door rechtstheorieën onderbouwde alomvattende kennis van het recht en met bovendien een stevig impact naar de rechtspraktijk, komt vanaf de tweede helft van de vorige eeuw sterk onder druk te staan. De laatste exemplaren, ik denk bijvoorbeeld aan mijn schitterende collega Walter Van Gerven, mogen stilaan op de lijst van het Werelderfgoed van de UNESCO gezet worden.

De diepere oorzaak ligt niet bij de juristen zelf maar wel aan de veranderde aard van hun studieobject. Het recht als een geheel van algemene gedragsregelen, waarin bepaald wordt op welke wijze de rechtssubjecten hun eigen doelstellingen ordentelijk mogen nastreven, maakt sinds decennia langzaam plaats voor meer specifieke en instrumentalistische reglementering, waarin de overheid het gedrag van zijn onderdanen stuurt in de richting van collectieve doelstellingen. Het is een evolutie van ‘nocratie’ naar ‘teleocratie’ om de termen van Oakeshot te gebruiken, een evolutie van een ‘rechtstaat’ naar een ‘beleidstaat’ om de termen van rechtsfilosoof Frank van Dun te gebruiken.

Deze verandering heeft een duidelijke impact op de rechtswetenschap, ergo de juridische opleiding. Rechtswetenschap is op dit vlak fundamenteel verschillend van bijvoorbeeld de natuurwetenschap. De natuurwetenschap evolueert omdat de theorieën over de natuur evolueren en de waarnemingstechnieken worden geperfectioneerd. Het studieobject, de natuur zelf, blijft echter stabiel. De rechtswetenschap bestudeert een menselijk-sociaal fenomeen dat onderhevig is aan de evolutie van maatschappelijke omstandigheden en bovenal van gewijzigde collectieve politieke overtuigingen. Wanneer het studieobject zich fundamenteel wijzigt moet ook de wetenschap, die dit studieobject bestudeert, onvermijdelijk volgen.

De impact van deze diepgaande evolutie van rechtstaat naar beleidstaat op de universitaire juristenopleiding kunnen we situeren op drie vlakken:

1. Vooreerst wat betreft de geprogrammeerde vakken, in het ‘neo-pedagogeas’ opleidingsonderdelen genoemd.

Tot diep in de vorige eeuw bleef het klassieke privaatrecht de hoofdmoot van de opleiding. Het burgerlijk recht was opgesplitst in zeven hoofdstukken en daarbij kwam nog het handelsrecht, het internationaal privaatrecht en het gerechtelijk recht. Verscheidene van deze

vakken werden door eenzelfde hoogleraar gegeven. Ikzelf kreeg in mijn doctoraatsjaren (min of meer overeenstemmend met de latere licenties), het volledige recht geserveerd door een mini-equipe van een zevental professoren.

Sinds de jaren zeventig werd het programma grondig vertimmerd door het inbrengen van een schier eindeloze Plejade van nieuwe vakken en vakjes.

Ik wil niet op een bovengemiddeld niveau slaapverwekkend zijn maar om mijn bewering van de wonderbare vermenigvuldiging van juridische vakgebieden te staven hierbij een greep uit het aanbod:

- Milieurecht
- Ruimtelijk Publiekrecht
- Sportrecht
- Consumentenrecht
- Mensenrechtenrecht
- Vreemdelingenrecht
- Boekhoudrecht
- Insolventierecht
- Socialezekerheidsrecht
- Kapitaalmarktenrecht
- Vastgoedrecht
- Gezondheidsrecht
- Dier en recht
- Energierecht
- Islam en recht
- Onderwijsrecht
- Wegverkeerrecht
- .....

Ik kan zo nog een eindje doorgaan en het is niet onwaarschijnlijk dat tijdens het voorlezen van dit lijstje een of andere doctorandus een pleidooi aan het houden is om het onderwerp van zijn thesis uit te roepen tot een nieuw juridisch vakgebied. Dat geeft bovendien ook nog perspectief op een bijkomend academisch baantje.

Typisch voor deze nieuwe opleidingsonderdelen is dat zij een beperkt domein van overheidsreglementering tot voorwerp hebben die in het opleidingsonderdeel dan ook tot in de details kan bestudeerd worden. Het is evident dat deze fragmentering van de juridische opleiding in talloze vakken en minivakjes vragen opwerpt naar de samenhang van de opleiding. Maar dit is een onvermijdelijk gevolg van de fragmentering van het studieobject zelf, namelijk de metamorfose van het recht van een theoretisch samenhangend geheel van algemene gedragsregelen tot een panoplie van diverse beleidsstrategieën met de daaraan gekoppelde instrumentele reglementering.

2. De explosie van juridische vakgebieden gaf ook aanleiding tot een doorgedreven specialisatie in de opleiding. Het vroegere model van de 'all round'-jurist kon moeilijk gehandhaafd worden gelet op de kwantiteit en de verscheidenheid van wetgevingsdomeinen. Bij de specialisatie keek men vooral naar de diversiteit van de mogelijke afzetgebieden op de arbeidsmarkt. Voor het afzetgebied voor overheid en ambtenarij was er de richting Publiekrecht, voor het Bedrijfsleven de richting Economisch Recht en voor de klassieke togaberoepen was er de richting Privaatrecht.

Met de BAMA-hervorming die in 2002 werd doorgevoerd werden dit driestromenland opgegeven en werd het voor de student mogelijk zijn eigen specialisatiepakket quasi à la carte samen te stellen. Dit is een goede verandering want het responsabiliseert de master-student en dwingt hem na te denken, niet alleen over zijn eigen interesses maar ook over zijn eigen professionele toekomst. De verandering heeft wel voor gevolg dat men nog nauwelijks juristen tegenkomt met een identiek opleidingspakket. De universitaire jurist is dood, lang leve de veelkleurige, gemoduleerde, gediversifieerde en halfgeïnternationaliseerde Jura-master.

3. Een derde impact van de diepe verandering in het recht betreft de verschuiving van parate kennis van rechtsinhouden naar vaardigheden. Het 'kennen van...' maakt meer plaats voor het 'werken met...'. Door de explosie van regelgeving, die onverminderd verdergaat- hoewel het jaar 2011 een heilzame pauze bracht dank zij de aanslepende regeringscrisis- is het in de verste verte niet meer mogelijk een parate overzichtskennis van alle wetgeving en reglementering na te streven. Dat zou trouwens, gelet op de volatiliteit van veel wetgeving, een grandioze verspilling zijn. Om die reden investeren de rechtsfaculteiten de laatste jaren zeer sterk in het opbouwen van juridische vaardigheden bij studenten. Deze vaardigheden betreffen in de eerste plaats het doeltreffend omgaan met de rechtsbronnen, dus voornamelijk wetgeving en rechtspraak, het snel opzoeken van de voor het juridisch probleem relevante regelgeving en rechtspraak, het leren lezen en interpreteren van deze regelen en precedenten, inzicht in de hiërarchische structuur van de rechtsbronnen, het ontwikkelen van de verschillende juridische argumenten, geput uit rechtsbronnen en algemene rechtsbeginselen, het opbouwen van een gedegen juridisch advies, gebaseerd op accurate wettelijke en/of jurisprudentiële grondslagen, logisch gestructureerd en geformuleerd in behoorlijk juridisch Nederlands, dit zijn de belangrijkste vaardigheden die men probeert bij te brengen aan de moderne Jura-studenten in de bachelor en master.

Dit wordt geoperationaliseerd in het bachelor en master –programma door een sterke uitbreiding van de praktische oefeningen in de bachelor. In Gent bijvoorbeeld zijn de praktische oefeningen, die een apart opleidingsonderdeel vormen, in de eerste bachelor goed voor 6 studiepunten op 60, in de 2° bachelor voor 12 studiepunten op 60 en in de derde bachelor eveneens voor 12 studiepunten op 60. Op die wijze wordt ernaar gestreefd de student te leren werken met de rechtsmaterie die hij in zijn theoretische vakken van de bachelor heeft meegekregen. Zijdelings moet ik toch opmerken dat de vraag rijst of men aan de duizend studenten van de eerste bachelor, waarvan er een groot deel voor immer verdwijnen van de rechtsfaculteit deze praktische oefeningen moet aanbieden. Zolang de universiteiten en de Vlaamse overheid er niet in slagen de toeleiding van studenten naar de post-secundaire opleidingen (universiteit, hogeschool met professionele bachelors, secundair na secundair, hoger beroepsonderwijs) doeltreffender te organiseren, bijvoorbeeld door het instellen van oriëntatieproeven, lijkt deze investering neer te komen op een gigantische verspilling van middelen.

In de tweejarige masteropleiding wordt de kroon op het werk gezet door de zogenaamde masterproef waarbij de student een thesis moet schrijven en deze ook mondeling moet verdedigen. Vooral in de masterproef zou moeten blijken of de student zijn eindterm van de juridische BAMA-opleiding haalt, nl. een zelfstandige, vakbekwame en kritische jurist.

Zoals u ziet hebben de universitaire Jura-opleidingen zich, zij het met veel vallen en opstaan, vrij behoorlijk aangepast aan de diepgaande veranderingen in onze rechtsorde (of moet ik zeggen wetsorde) en de nieuwe vereisten op de juridische arbeidsmarkt. Dit belet niet dat de Jura-faculteiten met grote uitdagingen geconfronteerd blijven.

De juridische BAMA-opleidingen zullen immers geconfronteerd blijven met een moeilijke evenwichtsoefening.

Eenzijds dreigt voor de BAMA-opleidingen de verleiding om de weg van de volledige wetspositivering in te slaan en deze opleiding op te vatten als een zuiver wetstechnische beroepsvoorbereidende training. De beroemde Duitse rechtsfilosoof Immanuel Kant zei treffend over zuiver positivistische rechtswetenschap „*Eine bloß empirische Rechtslehre ist (wie der hölzerne Kopf in Phädrus' Fabel) ein Kopf, der schön sein mag, nur schade! dass er kein Gehirn hat.*“ (RL, VI, 230).

Een mooie kop, zonder hersenen, dat is volgens Kant het beeld van een puur wetspositivistische benadering van de rechtswetenschap en de rechtenopleiding. Het gevaar van hersenloosheid, om de Kantiaanse term verder te gebruiken, vormt een bestendige bedreiging voor de Jura-opleiding. De reductie tot een professionele wetstechnische opleiding komt tegemoet aan de intellectuele gemakzucht van onze vastbenoemde professoren in de rechtsfaculteit, maar dreigt het ‚academische surplus‘ van de Jura-opleiding te doen verloren gaan. Met ‚academisch surplus‘ bedoel ik de meerwaarde die aan een opleiding kan worden gegeven net omdat ze binnen de unieke universitaire context van combinatie onderwijs en onderzoek wordt aangeboden. Een zuivere technische uitleg van wetgeving biedt geen academisch surplus. Een ambtenaar van de FOD Justitie, of een kabinetsmedewerker van de minister die de wet heeft voorbereid, kan dit evengoed, of misschien zelfs beter dan een universitaire docent.

Om die reden moeten de jura-opleidingen blijven investeren in meer intellectuele benaderingen van het recht (door de rechtspositivisten wat smalend de ‚metajuridische vakken‘ genoemd), waarbij het bestaande recht en de vigerende wetgeving kritisch kan benaderd worden vanuit andere disciplines zoals de filosofie wat dan leidt tot rechtsfilosofie en rechtsethiek, economie wat dan leidt naar rechtseconomie, sociologie wat dan leidt naar rechtssociologie, psychologie wat dan leidt naar rechtspsychologie. Hoe deze kritische dimensie moet verweven worden in het geheel van de rechtenopleiding blijft een heikel punt. Tot op heden wordt dit meestal geïmplementeerd door het voorzien van afzonderlijke ‚metajuridische vakken‘ op het curriculum, zowel van het bachelor- als van het masterprogramma. Hoewel beter dan niets, is dit mijns inziens een zeer onvolmaakte oplossing. Deze vakken worden dan dikwijls door studenten beschouwd als overbodige toetjes bij het hoofdgerecht van de positieve vakken omdat de band met de positieve rechtstof niet wordt gelegd. De ideale oplossing bestaat erin dat de docent van het juridische opleidingsonderdeel de inzichten en de onderzoeksresultaten van metajuridische aard in zijn onderwijs integreert, zoals dit eerder aan de Law School in de Verenigde Staten het geval is. Maar deze eis stoot, vrees ik, op de vastbenoemde intellectuele gemakzucht van de meeste van onze collega’s.

Anderzijds dreigt voor onze Jura-opleidingen ook het gevaar van ‚over-theoretisering‘. Het gevaar dat de opleiding gekaapt wordt door academische full-timers, die de juridische opleiding willen herleiden tot het verkopen van de intellectuele dada’s die ze in hun doctoraat en verdere publicaties hebben ontwikkeld. Naast het gevaar van hersenloosheid dreigt ook het gevaar van wereldvreemdheid. Mocht de evolutie in die zin gaan, dan dreigen de academische jura-opleidingen het veld te moeten ruimen voor de paralegale opleidingen die nu al aan de hogescholen via professionele bachelors welig wortel schieten.

Tussen hersenloosheid en wereldvreemdheid, het zal voor de universitaire Jura-opleidingen een eeuwige evenwichtsoefening blijven. Misschien heeft Vlaanderen met de BAMA-hervorming een kans gemist om de scheidingslijnen tussen het meer professionele en het meer

intellectuele anders te organiseren en de juridische bachelor te herleiden tot een professionele opleiding en de masters op te vatten als een voortgezette opleiding waarin het intellectueel-kritische dimensie een groot gewicht had gekregen. Ook hogescholen had men dan vlot kunnen toelaten om een juridische bachelor aan te bieden terwijl men de master voorbehield voor de universiteiten. De inertie van instellingen en de pad-afhankelijkheid van hervormingen verzetten zich echter tegen een dergelijke, nochtans rationele, ingreep.

Dames en heren, beste collega's en vrienden van de Vlaamse Juristenvereniging', ik hoop met deze woorden wat klaarheid gebracht te hebben in de evolutie van de universitaire rechtsopleidingen en de blijvende uitdagingen waarvoor zij staan. *„Voorspellingen zijn moeilijk, aldus Woody Allen, vooral als ze over de toekomst gaan”*. Bepaalde factoren, waarvan we de impact nu nog niet kunnen voorspellen, kunnen het landschap van de juridische opleidingen (universitaire en niet-universitaire) grondig omploegen. Ik denk hierbij in de eerste plaats aan een drastische internationalisering, of beter Europeanisering van ons recht en in de tweede plaats aan het opengooien van de academische markt voor buitenlandse concurrenten waardoor Harvard-, Oxford-, Yale- en misschien ook Fudan-filiales in Gent, Leuven, Brussel en Antwerpen in concurrentie gaan met onze universiteiten. Dit is voorlopig voer voor speculatie en als het zover komt zal dit een mooi onderwerp vormen voor een volgend colloquium van de Vlaamse Juristenvereniging.

Ik dank u voor uw aandacht.